

Módy György

Egy angol utazó 1850 februárjában Bihar megyében és Nagyváradon

A debreceni Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjteményében található egy 1851-ben megjelent angol útleírás Magyarországról. A történeti bibliográfiák nem ismerik ezt a munkát. Főcíme „The Goth and the Hun”, szerzője *Paton, Andrew Archibald* (1811—1874) író és diplomata, akit a brit külügyminisztérium több kisebb diplomáciai feladattal bízott meg; 1862-ben brit konzul Raguzában és Bocca di Cattaro-ban.¹ Könyve előszavából kitűnik, hogy ez az ötödik munkája, melyet az osztrák, illetve a török birodalom története, politikai állapotai és népeinek életmódja bemutatására írt. Nem sokkal a világsi fegyverletétel után indult magyarországi útjára. Bécsen keresztül először Komáromba ment, onnan Szolnokra. Majd a Tiszán gőzhajón utazott Szegedre. Felkereste a Bánátot, Temesvárt, Aradot és hosszabb ideig tartózkodott Erdélyben. Ezután Nagyváradon, Debrecenben és Szolnokon át Pest-Budára ment, onnan Pozsonyba, Felső-Magyarországra majd vissza Bécsbe. Korábban, már 1836-tól négy ízben utazott Magyarországra. Ennek a munkájának bevezető fejezeteit levelek formájában is megjelentette a Times-ban 1849 októbere és 1850 januárja között.

Úgy gondoljuk a történeti kutatás számára tanulságos, ha csak ez alkalommal könyvének XIX. fejezetét adjuk közre. Ebben Bihar megyei útját és nagyváradai benyomásait írta le, de ez a rész is jól tükrözi véleményét részben az 1848 49. évi polgári forradalomról és szabadságharcról, részben általában Magyarország történeti szerepéről, a magyarságról.

* * *

„Nagyvárad — A csucsai szoros — Erős hideg — Nagyvárad leírása — Karneváli bál — Szabadság és nemzetiség — Beöthy Ödön — A magyar arzenál — Magyarország betelepítése

Most elhagyom Erdélyt és gyorskocsin útra keltem Magyarország felé, Nagyváradra, a legközelebbi nagy városba a határ másik oldalán. Ez a város nemcsak azért jelentős, mert a legutóbbi háborúban a magyar hadsereg arzenálja volt, hanem mert az új igazgatási szervezetbe került Magyarországon mostanság ez volt a legnagyobb polgári és katonai kerületnek a székhelye.

Az időjárás zord hideg volt és a postakocsit — az ír kocsihoz hasonló közle-

¹ *Paton, Andrew Archibald*: The Goth and the Hun; Transylvania, Debreczin, Pesth and Vienna in 1850. (London, 1851) Déri Múzeum Ált. Tört. Dok. Gyűjt. I. 6/1968. — A szerzőre lásd: The Concise Dictionary of National Biography I. (Oxford, 1853) 1611. XLIV. 33.

kedési eszköz — az időjárás viszontagságaitól bőr függönyök védték. Az olvasó elképzelheti, hogy amikor a hőmérő 24° Reaumur-re esett,² a csucsai hegyszoroson való átkelés semmiképpen sem volt kellemes. Az utazási idő jelentős részét végig aludtam, annyira hogy végtagjaim teljesen elszibbadtak. Az út álomnak tűnik, melyből zavarosan emlékezem vissza egy befagyott folyó fölé emelkedő meredek hegyekre és végtelen fenyvesekre, melyeket a félig megolvadt, majd ismét megfagyott hó jégcsapokkal borított. Egy idős magyar útitársam hívta fel a figyelmemet arra, hogy egy faluhoz értünk és a báránybőr bundáinkban is didergő dákö-románokra.³ Miután útitársam elmondott nekem egy rémes történetet a menyasszonyáról, akivel éppen az esküvőre készült s itt a közelben ölték meg, én újból álomba merültem. Az időpontok és helyszínek összekeveredve, álomban meghívást kaptam a lakodalomba s láttam, amint az ajtóhoz vezetnek egy fehér lovat, melyen a menyasszony holttestét hozták. Az asszonyok sírni kezdtek, a vőlegény tombolt és kardot rántva vérbosszút fogadott. Ekkor ébredtem fel és a postakocsi már nem az erdővel borított hegyszorosban járt, hanem egy nyílt, fehér hóval borított fátlan síkságon. A vőlegény, nem tudva, hogy az én gondolataim hol kalandoztak, szívből jövő kacagással s nem kihúzott karddal, sem nem dühös tekintettel, de igazi jó humorral mondta: „Istenemre, maga aztán mélyen alszik, látja hogy már hol vagyunk?” A látóhatáron egy csúcsban végződő torony emelkedett ki halványan. Ez mutatta, hogy az ősi város, Nagyvárad közelébe értünk.

Végül a nagyváradai vendégfogadónál⁴ szálltam le a kocsiról, teljesen elszibbadva, hiszen a megfagyástól csak úgy menekültem meg, hogy több rétegben vettem magamra kabátot és két pár vastag gyapjú harisnyát. Mégis olyan meglegedett voltam, amilyen még a legfényűzőbb szállodába belépve sem voltam soha. De hiábavaló volt azzal kísérletezni, hogy a szobámban melegegdek fel, mivel az egy üvegezetlen ablakú tornácra nyílt. Bár a kályhát állandóan tömtem rőzsényalábokkal, az ajtó vaspántjait és reteszét még a belső oldalon is fehér zúzvara borította három napon át. Értesültem azután, hogy hetven év óta ez volt a leghidegebb tél, amire csak emlékeznek Nagyváradon. A környéken lévő hőforrások akkor is ugyanúgy befagytak, mint most 1850 februárjában.

Amikor az ebédlő terembe beléptem, megismert egy tiszt, akivel Komárom ostrománál kötöttem ismeretséget. Most Nagyváradon állomozott. Különféle témákról folytatott rövid társalgás után, természetesen és önfelédten kezdett el beszélni nekem a családjáról s elmondott mindent otthoni viszonyairól. Rendes körülmények között unalmasnak tartottam volna ezt a társalgást, de azután azt vettem tekintetbe, hogy a családja a mindene s milyen távolba is szakadt a véreitől. Milyen elszigeteltnek kellett érezze magát, hiszen egy olyan nép között állomásozik, mely később az ellenszenvre mint a megértésre. Így azt éreztem, hogy részletesen érdekel a legfelületesebb dolog is és a jó embert azzal bátorítottam, amit az arabok mondanak a hasonló helyzetben lévő idegenek: „öntse ki a szívét”.

Nagyvárad a középkorban nagy város volt, a hagyomány szerint hetvenkét templommal és jónéhány király tartotta itt székhelyét. Ennek az ősi városnak

2 —30° Celsius

3 *Paton* könyvében mindenütt dákö-románokat s nem románokat ír; ez azt bizonyítja, hogy a dákö-román kontinuitás elméletét korábban már sokan megismerték Nyugat-Európában. Bizonyos, hogy ilyen vonatkozásban a szerzőt az erdélyi tartózkodása alatt a románság vezetőivel folytatott beszélgetései közvetlenül befolyásolták.

4 A Fekete Sas szállóról van szó, mely az 1836. évi tűzvész után épült fel újonnan.

túlnyomó részét elpusztították a törökök, akik felépítették a városhoz csatlakozó most is álló erődítményt. Teljesen sík területen fekszik, éppen úgy mint a közvetlen környék. Igen kis távolságban vannak az utolsó domborai a hegyvidékes Erdélynek, mely egy fajta Svájc a Kárpátokon belül lakóknak. Azonban az egész Magyarországon kevés vagy egyáltalán semmi nyoma sincs a magyar királyságnak illetve a törökök előtti kornak, ami civilizációra mutatna. A legnagyobb mértékben a feudalizmus megerősített kastélyépítészetének nyomai vannak meg, csaknem semmit sem lehet látni az egyházművészetből, a főúri ízlésből, a városi iparból és az emelkedettebb polgári életmódból. Röviden, az ősi és hírneves Nagyvárad, — úgy tűnik — régen nem volt egyéb, mint faházak nagy sokasága, a lakosság barbár örömet lelt az öltözködésben, fegyverekben, lószerszámokban és ékszerekben, de semmi emlék nem utal civilizált népre, mert az ilyen emlékeket ugyan elpusztítják barbár betörések, de a föld színén megmaradt romjaik is többé kevésbé tanúskodnak egy nép anyagi és szellemi körülményeiről.

A székesegyház újonnan épített, hatalmas épület, melyet nem lehet szép stílusáról nevezetesnek mondani, hiszen a püspöki palotához hasonlóan XV. Lajos kora stílusában épült. De Nagyváradon, ahol nem láthatók tisztább stílusú épületek, mégis ezek adnak ízlésesebb és városias légkört a helynek. A település, jóllehet húszezer lélek lakik benne — ezek fele magyar, a többi dákó-román, néhány szlovák és zsidó — nagyon szétszórtan terjeszkedik ki a Körös folyó mindkét partjára. A város legegységesebb része a főtér körüli, melyre a görög katolikus templomot építették s a teret bécsi és pesti példára jól megépített új házak veszik körbe.⁵ A település szétszórtságának az az oka, hogy a legtöbb házhoz valamelyes kis földterület tartozik, de éppen emiatt nyáron Nagyváradnak kellemes külseje van — a város és a falu keveredése. A kerti fák áthajolnak az utcákon, a Köröst dús növényzet szegélyezi és kedves kis házak sorban követik egymást.

A fő szórakozási lehetőség a Kaszinóban⁶ van, ahol újságot olvasnak és a Ridotto teremben, ahol a karneváli bálakat is tartják. Nem lepődik meg az olvasó, ha közlöm, hogy a nagyváradiak megerősítettek abban, hogy ez volt sok-sok éve a legszomorúbb hangulatú karnevál a városban. Hiszen ez a település egyike volt azoknak, melyeket legkésőbb szálltak meg a most befejeződött hadjáratban az orosz csapatok⁷ s ennek következtében a Kossuth bankókban mindenkinek nagy anyagi vesztesége támadt. Ezt a csapást a város még nem heverte ki. Ugyanis hasonlóan minden effajta pénzügyi csalafintasághoz, a fizetőeszköz hirtelen elterjedése magával hozta a munka nagymértékű elhanyagolását s ennek következtében a munka gyümölcseinek nagymérvű fogyasztását. Azaz, röviden szólva, a polgárháború nagyobb körforgásán belül támadt a pénzügyi csőd körforgása. Cobbet csak nevetett az 1825. évi „Robinson Prosperitás”-on,⁸ a „Kossuth Prosperitás” csalóka jóléte viszonylag sokkal nagyobb arányú volt és a pénzügyi manőverezés összeomlása teljesen független volt a politikai össze-

5. A róm. kat. székesegyház 1752—1780 között épült, a püspöki palota építése 1762-ben kezdődött. A görög kat. székesegyház a Szent László téren 1800-ban épült, az 1836. évi tűzvész után építették újjá.

6 A Bihari nemzeti Casinót 1833-ban alapították, 1849-ben már számottevő könyvtára volt.

7 Nagyváradot 1849. augusztus 8-án szállták meg a cári csapatok, 14-én Paskievics ide helyezte főhadiszállását, de augusztus 30-án ki is vonultak.

8 Cobbet, Willam (1762—1835) angol hírlapíró és szerkesztő, közíró, radikális párti képviselő. Az 1825. évi gazdasági látszat-fellendülést pamfletben gúnyolta ki.

omlástól s arányát tekintve lesújtóbb volt. Azok számára is, akik közvetlenül nem szenvedtek a háború borzalmaitól vagy az árulásért járó büntetésektől.

Ott voltam az egyik bálon, melyet előzetes jelentkezés nyomán tartottak s jóllehet mint bálnak semmiképpen sem volt sikere, de lehetőséget kaptam, hogy az adott össze gyűlteket meglássam. A terem nagyon nagy, nem hogy túl, de még jól sem volt világítva, így egyfajta nyomasztó hangulata volt. Különösképpen azért is, mert a hideg olyan erős maradt, hogy azok, akik éppen nem táncoltak az oldalteremben kabátba burkolóztak. Amikor az első tánc utáni szünetben sétálgattam, egy magas sovány úr jött hozzám, aki beszélt angolul. Elmondta nekem, hogy sok éven át Londonban élt, egy vízgyógyászati intézetet vezetett. Lát-szott rajta, nagyon örül, hogy talált valakit, aki el tudja mesélni, milyen is London, amióta ő ott hagyta. Meghívott, hogy látogassam meg.

A bálkirálynő a tartományi kormányzó felesége, Wallmoden grófné volt. Férje a tiszteletreméltó Wallmoden tábornoknak az öccse.⁹ A tábornok az 1813-évi hadjáratban jelentősen kitüntette magát s mint olvasóim többsége tudja, hannoveri származású. A hölgyek nagy többsége magyar volt s közülük sokan nemzeti ruhát viseltek és pompás külsejük nyomán minden idegennek csak kedvező véleménye támadhatott ennek a nemzetnek a női szépségéről. Jónéhányan, akiket nem is ismertem, jöttek oda hozzám s kérdezték meg a társalgás során, hogy vajjon van-e valami reménye a régi alkotmány visszaállításának. Úgy tűnt, hogy teljesen ellenzik egy Bécsben ülésező parlament gondolatát és hogy ott a küldötteknek németül kellene majd tárgyalni. Én már előzőleg megmutattam leveleimet Wallmoden grófnak és grófnénak és ismeretséget kötöttem vendégszerető társaságukkal is. Ezen a bálon hosszasan elbeszélgettem Braunhofer tábornokkal,¹⁰ a kerületi parancsnokkal, aki minden szertartásosság nélkül — megkímélve attól, hogy én próbáljak politikai kérdéseket szóba hozni — nyomban belemerült az ország állapotának, jelen helyzetének, jövőjének és saját terveinek az ismertetésébe. Az utóbbiakkal enyhíteni óhajtja a lakosságnak egy ilyen nagy háború utáni anyagi szenvedéseit. Bár a valcerek és francia négyesek gyorsan következtek egymás után, ez volt a legpolitikusabb bál, amelyen valaha is részt vettem. Kitűnt, hogy az ország súlyos helyzete sokkal mélyebben elfoglalja az embereket, mint a karnevál. Itt láttam tökéletesen táncolni a magyarok nemzeti táncát, a *csárdást* (az eredeti szövegben is magyarul. M. Gy.) Bizonyos, hogy nem kecsesség nélküli, nagyon lassan és lágyan kezdődik, mint egy gavott. Amint folytatódik, jókedvben csúcsosodik ki s végül a skótok gyors táncához hasonló eleven, gyors mozdulatokkal fejeződik be. Zenéjének elejétől végéig a nyugateurópaiktól mindenben eltérő jellege van, teljes mértékben a török zenét idézi fel. Egészen jól vissza emlékezem első magyarországi tartózkodásomra, amikor sehogyan se tudtam elviselni a magyar dallamokat. Miután a fülem a hosszú levantei tartózkodásom alatt hozzászokott a keleti zene modulációjához, most rájöttem, hogy a magyar zene is tetszik nekem. Bárkihez léptem, láttam, hogy a magyar kérdést igen kis mértékben lehet a szabadsággal megoldani. Ez a kérdés a nemzeti gyűlölködés ügye, hiszen például Nagyszébenben, amikor a Kaszinó bálokon csárdást kíséreltek meg játszani, a szászok kifütyül-

9 *Wallmoden-Gimborn, Ludwig Georg Thedel* (1769—1862) porosz, majd osztrák és orosz szolgálatban lett végül altábornagy. — Öccse *Karl* (1792—1879) osztrák tábornok, 1848—49-ben dandár-, majd hadtestparancsnok. 1849. augusztus 19-én Dessewffy és Lázár honvédtábornokok előtte tették le a fegyvert Karánsebesnél. 1850 elején átmenetileg a harmadik hadtest parancsnoka volt.

10 *Braunhofer* helyesen *Braunhof, Johann* osztrák tábornok, nagyváradi kerületi parancsnok 1849 szeptember—1950 március között.

ték. Ott pedig nem lehet szabadság, ahol a személyes büszkeség és érzékenység dolgaiban nincs meg valamilyen mértékben a kölcsönös türelem. Mert mi más is a szabadság, ha nem mások szabad cselekvési jogának alapvető tisztelete, addig a határig, amíg ez nem ártalmas egyénekre vagy az államra. Bizony, az igazi szabadság nehezen él meg az elvakult nemzeti szembenállás alatt. Nem is volt valódi szabadság Magyarországon a forradalom előtt, amikor a magyarok nemzeti elvakultsága megakadályozta, hogy a nagy szlovák nemzetnek egyetlen anyanyelvén írt újságja is lehessen. És a március negyediki alkotmány szabad-
elvű kilátásaival szemben, a magyarosítás elleni visszahatás túlon túl erőteljes és heves ahhoz, hogy a mi színvonalunkat megközelítő szabadság rendjének bevezetésére a legkisebb ígéret is mutatkozna.

Ennek a dolognak a morális részét a saját otthoni helyzetünkre fordítva megkérdezzük: vajjon a Nagybritannia és Írország közötti unió eltörlése hozzájárulna-e valamivel is az utóbbi ország szabadságához? Vitathatatlanul nem, mivel ez esetben nem lenne fenntartható a kölcsönös béketűrésnek az a szelleme, amelyre Nagybritanniában egy jelentékeny létszámú semleges réteg rákényszeríti mindkét pártot, hogy kijöjjenek egymással. Ekkor pedig vagy a kelta többség fennhatósága következne az angolszász kisebbség felett, vagy a magasabbfokú energiával és civilizációval rendelkező angol kisebbség terrorisztikus uralma következne be a kelta többség felett. Röviden szólva, az unió eltörlése véget vetne Írországban a szabadságnak. Eképpen Magyarországon — ahol nem volt 1828 és 1848 között igazi szabadság, mert a magyarok nem tisztelték az ország többi népének nemzeti büszkeségét és érzékenységét — a kölcsönös béketűrésre, ami a szabadság *sine qua non*-ja, oly kis remény sincs mint valaha, nemzedékeknek kell elmúlni, mielőtt a valódi szabadság megvalósul.

Amilyen sokat ostromoztam a forradalom előtt az Angliában olyan népszerű tévhitet, amely az ultramagyar törekvéseket a szabadsággal hozza összefüggésbe, most azt kell mondjam, hogy lehetetlen Magyarországon átutazni, hogy naponta ne érezzen valaki együtt a magyar nemzet ártatlan áldozataival. Egy nap meghívást kaptam egy orvos otthonába, aki a korábban Angliában élt zsidó embernek a barátja és hitsorsosa. Róla az egész városban a legmagasztalóbb beszámolókat hallhattam, szép saját vagyona volt és dicséretreméltó bőkezűséggel saját költségén alapított kórházat és gyógyszertárat a szegények részére. Megjelenésében teljesen magyar volt. Azzal a kitüntető örömmel fogadott, mely a társasági érintkezésben jellemző erre a népre s ez társult nála keleti megfontoltsággal. A lánya, az ifjúság első teljes virágzásában és szépségében lévő fiatal hölgy, a jó társaságbeliek fesztelen szerénységével fogadott engem, elbűvölően beszélt franciául. De az anyját, aki nagy karosszékekben ült és fáradtan mosolyodott el, amikor a férje neki bemutatott, a gondok vagy hanyatló egészségének ólomsúlya nyomasztotta. Kevésbé is vett részt társalgásunkban. Levetségének titka hamarosan kiderült. Egyetlen fiuk belekeveredett a forradalomba, a többi menekülten Törökországba ment, ahol áttért muzulmánna.

„A magam részéről”, — mondta az érdekes öreg úr, aki nem vett részt a forradalomban — „fel sem tudom tétélezni, hogy mindörökre el legyek választva a fiamtól, és éppen ezért — bár egyetlen fiam — amennyire csak tudom viselem ezt, de a szegény feleségem — tudja, hogy az asszonyoknak nincs olyan erős természete mint a férfiaknak —” És mihelyst ezt kimondta, mintha mutatná, hogy milyen gyenge bölcselkedés ez a természettel való küzdelemben, a könnyek kezdtek lecsorogni az orcáján. S folytatta: „Így, én éppen Bécsbe készülök utazni, avégett, hogy utánanézzek vajjon lehetséges a fiamat hazánkba visszahozni, nem számít, hogy mennyi áldozatba kerülne ez nekem.”

Mondanom sem kell, hogy egy ilyen jelenet során az én eltökélt megszállottságom a magyar politikai ügyekben való pártatlanságra nyomban helyt adott a magyarok szenvedései iránti rokonszenvnek. Oly mértékben, melyet ritkán éreztem, amikor az elnyomó magyar uralomról olvastam vagy hallottam. És ezeknek az embereknek mindent mondtam, amit csak leleményességgem suggalt, hogy rámutassak a legmegfelelőbb módra, melyen visszatér az elveszett fiú az őt sírató édesanyjához. És itt ki sem tudom fejezni, hogy mennyire helyeslem azokat az erőfeszítéseket, melyeket Lord Palmerston tett követünk Sir Stratford Canning útján¹¹ — akinél nem hiszem, hogy van alkalmasabb vagy jobban megfelelő diplomata brit szolgálatban —, hogy előmozdítsa a törökországi menekültek közül azoknak a szabadulását, akiket csak a pillanat izgatott elhatározása ragadott el és akik nagyon is megérdemlik az együttérzést.

Kossuth az éles eszű jogász világosan ismerte Ausztria Magyarországra vonatkozó törvényadta és történelmi jogait. Ő jól tudta, hogy magyar katonai erő megeremtetése Pest központtal az osztrák birodalom egységének szétszakítása. Ő jól tudta, hogy egészen a forradalomig egyetlen osztrák miniszter sem merészelte volna megszüntetni a magyar alkotmányt, anélkül, hogy egész Európa fel ne háborodott volna a törvényesség mellőzése miatt. De azt is jól tudta, ha Magyarország az ököljogot alkalmazza, hogy széttörje az osztrák birodalmat, az bizonyosan maga után vonja, hogy Ausztria is az ököljogot alkalmazza a polgári Magyarországnak, mint „államnak az államon belül” való megsemmisítésére. Ő, az éles elméjű jogász jól tudta, hogy a magyar királytól az osztrák birodalom szétszakítására kikényszerített beleegyezést sohasem fogják eltérni az alkotmányos osztrák császár felelős tanácsadói. És ő, a tapasztalt jogász és hírlapíró tudta azt is, hogy a törvények szentesítésének átruházása a koronáról a nádorra — aki bár a korona által javasolt személy, de a rendek választott tisztségviselője — gyakorlatilag a monarchikus alapelv kiiktatása az alkotmányból. Magyarország ugyanis nem egy távoli tartomány, hanem egy szomszédos királyság. Ő tudta azt is, hogy a Habsburg-ház szorosan, bensőségesen és elválaszthatatlanul azonos az Osztrák Bank hitelével. És azzal, hogy kitiltotta az előjegyzett tőkén nyugvó osztrák bankjegyeket akkor, amikor az itáliai nehézségek miatt szorított a csizma, erkölcsi és pénzügyi hadüzenetet küldött az osztrák birodalom katonai és pénzügyi integritása ellen. És tudta, hogy mindez Ausztriát arra készíti, hogy az ököljoggal szemben ököljogot alkalmazzon.

Mindezt Kossuth tudta mint jogász. De ezt a magyarok nagy többsége nem tudta, mert tízezer ember között még egy alkotmányjogász sincs, hogy pontosan meg tudja mondani, hol végződnek a törvényes és megfontolt módszerek és hol kezdődnek a terrorisztikus és törvénytelen módszerek, melyek a szabályos alkotmányos cselekvés álarcát öltik fel. Ők csupán Jellasich betörését látták és a felháborodás ragadta el őket elfeledkezvén az előzmények láncolatáról, amelyek kiváltották ezt a lépést. Ha igaz, hogy Batthyány és Kossuth voltak a figyelembe veendő támadók, az ugyancsak igaz, hogy az osztrák miniszterek a legszilárdabb törvényes és történelmi alapon állva, ezzel a támadással nem szegtek szembe azt a teljes nyíltságot, egyenességet és őszinteséget, melynek alkalmazására Ausztria alapos és vitathatatlan jogai felhatalmazták őket. A *lex*

11 *Palmerston, Temple Henry John viscount* (1784—1865) angol államférfi, 1830—1841, majd 1846—1851 között külügyminiszter. Támogatta a szabadságharc törökországi menekültjeit az osztrák és orosz üldözéssel szemben. — *Canning, Stratford sir, viscount* (1788—1880) angol diplomata, 1827—27 és 1831—32-ben, majd 1841—1857 között nagykövet Konstantinápolyban, ahol sikeresen érvényesítette kormánya befolyását az orosz hatalmi törekvésekkel szemben.

*talionis*¹² (hiszen a kodifikált jog egyértelműen ki van zárva) kielégítést kapott néhány főkolompós személyével és természetesen nekem is, hogy a teljes és tökéletes közkegyelem mindenki más számára egyaránt megfelelő és bölcs lépés lett volna. És azzal, hogy lehetőség nyílt a két ország polgári uniójára, úgy gondolom, — azokból az okokból, melyeket később kifejték — még a *lex talionis* alkalmazásának hasznossága is kétséges volt.

Beöthy Ödön képviselő, akire visszaemlékezem Pozsonyból — egyike volt a legerőteljesebb szónokoknak az országgyűlésen — nagyváradai születésű s ennek a városnak a képviselője.¹³ Belekeveredett a forradalomba, menekülnie kellett és Nagyváradon hallottam, hogyan öltözött parasztruhába, zsiros *bundába* (az eredeti szövegben is magyarul M. Gy.) és széles karimájú kalapba és a Kárpátokban élt egy ideig pásztorként. Azóta találkoztam ezzel az úrral Londonban és elmondta nekem hogyan utazott át Bécsen anélkül, hogy felismerték volna, bár nagyon is jellegzetes külsejű ember. Inkognitóját úgy biztosította, hogy leborotváta dús ősz szakállát, levágta hosszú fürtös haját. Parókában, borotvált állal és festett szemöldökkel a legjobb barátja sem ismerte volna fel. Röviden szólva, nem hiszem, hogy az első francia forradalom óta volt-e Európában olyan történelmi esemény, mely annyira bőséges lenne „hajmeresztő menekülésekben és a csatamező megható és véres történeteiben”, mint a legutóbbi magyar háború.

Nagyvárad a magyar mozgalom alatt a hadsereg nagy arzenálja volt. Miután engedélyért folyamodtam, hogy megnézhessem az erődöt és a kiterjedt harci tevékenység különböző színhelyeit, egy egész napot szántam erre a dologra. Először az erődbe mentem, ahol még megvannak a régi török védőfalak és bástyák,¹⁴ melyeket a feudális kor magas falainak és tornyainak tovatűnése után építettek, de azelőtt, hogy Vauban és Cohorn¹⁵ matematikai leleményessége a védelem új rendszerét teljessé bonyolultta tette. De az ötszög alaprajzú központi épület újonnan épült volt. Az orosz hadjáratot megelőző tél során itt működött teljes erővel a bankjegy-nyomda, a gyutacsgyár és egyéb hadfelszerelési kisüzemek. Az összes hadianyag közül az első lett a legfontosabb és a többiek beszerzésének a titka. De ezek az idők különböztek attól a kortól, amikor Krózus megmutatva arany kincseit arról értesült, hogy a vas azoknak is parancsol. Mert Magyarországon a papír parancsolt a vasnak, tekintet nélkül a tőkére, amin a brit rendszerű bankélet nyugszik — egyszerűen *eo ipso* olyan módon, mely ismeretlen a mi eszes északi szokásainkban. Röviden szólva, Nagyvárad több féle módon is Brummagem volt.¹⁶ Az ágyúkat itt fúrták miután a városon kívül Szentmárton erdejében öntötték azokat, és sok más épületet mutattak nekem, melyek a különböző műveletek helyei voltak. De már nem voltak látha-

12 *lex talionis* = a megtorlás joga, a „szemet szemért elv” alapján.

13 *Beöthy Ödön* (Nagyvárad, 1796 — Hamburg, 1854) reformpolitikus, 1830-tól Bihar vármegyei országgyűlési követ, 1848 tavaszán bihari főispán, majd decembertől erdélyi kormánybiztos. Emigrációja során Londonban, később Hamburgban élt.

14 A nagyváradai várat a későbbi erdélyi fejedelem II. Rákóczi György még mint várad kapitány 1640—1642 között erősítette meg. A török 1660. augusztus 27-én foglalta el hosszú ostrom után, az új erődítésrendszert Husszein pasa építtette. A várat 1692. június 5-én foglalták vissza a császári hadak.

15 *Vauban, Sebastien de la Pétre* (1633—1707) francia hadmérnök, marsall. A várerődítés korszakos újítója, elsőnek épített terepviszonyokhoz alkalmazott erődítményeket. — *Cohorn*, helyesebben *Coehoorn*, *Menno van* (1641—1704) holland hadmérnök, a várépítéssel egyik megújítója.

16 *Birmingham* tájnyelvi neve. Birmingham az angol fegyvergyártás fő központja volt.

tók a jelei az ott végzett gigantikus munkának, kivéve néhány fel nem használt templomi harangot, melyeket nem alakítottak át ünnepi rendeltetésükből sebeket és halált osztó küldetésre.

A nagy kiterjedésű fegyverműhelyben nem láttam egyetlen reszelőt, fűrészot, závárt, puska, illetve ágyúcsőt, de láttam hatalmas mennyiségben felraktározott gabonát. És visszaemlékezve a háborús energia példátlan fellángolására, melynek a színhelye Magyarország közepének ez a nagy síksága volt, nem tudtam másra gondolni, mint Magyarország történelmének arra a nagyon jelentős és érdekes fordulatra, mely az ide behozott német telepések nagymértékű befolyására történt, mellyel a Nagyváradtól délre a Tisza és a Kárpátok, a Körös és a Maros közötti széles elterjedő gazdag, de műveletlen földeken létrejöttek az első települések. És ha áthatolunk a jelen háborúinak és politikai eseményeinek esetlegességein a nemzeti fejlődés mélyebb forrásáig, a magyar kérdés közvetlen kapcsolatba kerül a római birodalom bukása utáni világtörténelmi nagy áramlattal.”

* * *

Paton útikönyvének egy későbbi fejezetéből derül ki, hogy mit értett az alatt, hogy Magyarország történetének legfontosabb fordulata a török felszabadító háborúk után a német telepések megjelenése. Azt írja, hogy mindaz, amit Magyarországon látott és amit történeti olvasmányaiból merített, azt bizonyítja, hogy a német elem nevezhető az intellektus és az állhatatos munka tartaléknak és az ázsiai elem pedig a parancsolás és az erőszakos fizikai erő képviselőjének. Történeti okfejtése során egybe vonja a hunokat, a magyarokat és a törököket, akiket ugyan a szenvedélyes bátorság, a vendégszeretet, a bőkezűség jellemez, de nem kedvelik a munkán alapuló civilizációt, csak a mások munkája eredményének fényűző felhasználását. Így szerinte a XVIII. századi német telepítés és várható folytatása Magyarország békés meghódítása s jóval nagyobb csapás a túlzó-magyar elnyomás lehetőségére mint egy tényleges katonai megszállás, hiszen hadseregeket szét lehet verni, de a telepítés széles elágazó rendszerét nem. Az 1848—49-es forradalomban és szabadságharcban végül nem is lát mást, mint egy olyan nép hősiességének és lelkesedésének a legragyogóbb kitörését, mely inkább szereti az uralkodást mint a szabadságot.¹⁷

Könyvének itt közre adott fejezete is mindenképpen hasznos történeti forrás. Leglényegesebb következtetésünk mégis az, hogy az osztrák császárság és a magyar királyság területeit többször beutazó, magát pártatlannak ítéelő angol utazó, sok érdekes megfigyelés mellett, mennyire nem volt képes helyesen megítélni azokat a történeti, gazdasági-társadalmi és politikai tényezőket, melyek a magyar polgári forradalomhoz és szabadságharchoz vezettek. És ebbe bele kell értenünk azokat a megállapításait is, melyek súlyos bírálattal illetik a magyarság és az ország más népei közötti politikai relációkat, bele értve a Kossuth-kormány túl elkésztetten hozott intézkedéseit a nemzetiségekkel való megbékélés sőt forradalmi összefogás érdekében.

Végül is ez a sokat látott, tapasztalt, de egyáltalában nem „pártatlan” angol utazó semmiképpen nem érzékelté népünknek történelme századai során megtett útját s az anyagi és szellemi kultúra terén elért eredményeit a középkorban és az újkorban. Így válhattunk szemében a Kárpát-medencén belül a hunokkal, sőt a törökkel (!) azonos történelem alakító tényezővé.

¹⁷ *Paton* i. m. 254, 257, 258.

György Módy

AN ENGLISH TRAVELLER IN BIHAR COUNTRY AND NAGYVÁRAD IN
FEBRUARY, 1850

This source-study, accompanied by some explanatory words by the above author, presents in Hungarian translation a chapter of the book *The Goth and the Hun* (London, Richard Bentley, 1851) by Andrew Archibald Paton (1811—1874), English writer and diplomat. Paton visited Hungary several times, and he started his journey referred to above not long before the surrender of the Hungarian Army to the combined forces of Austria and Russia at Világos. After sojourning in Transylvania, he travelled to Pest-Buda via Nagyvárad, Debrecen and Szolnok and then, back to Vienna through Pozsony (Bratislava) and Upper—Hungary. In the chapter presented here he gives a description of his impressions of Bihar-County and the town Nagyvárad. This chapter in an excellent example of what he thought of the Hungarian bourgeois revolution and fight for independence of 1848—49 on the one hand, and what his judgement was of the historical role of Hungary and the Hungarians on the other. Impartial as he wanted to seem, this extremely well-informed English traveller gave a very much biassed account of the Hungarian fight for independence. In his view, the Hungarian reform-movement and Kossuth himself can be held responsible for the attack against the unity of the Empire which, quite justifiably, provoked the most brutal political-military retaliation of the part of the Austrian government, and the queries whether the Hungarians and their government were honest in their intentions to remedy the grievances of the nationalities living in Hungarian territory. He fails to recognise the cultural results of Hungarian civilisation achieved in the course of the history of the country or, in a better case, he failed to notice them, as for example, in the description of Nagyvárad he points out that he found no trace, either in that town or elsewhere in the country, of civilised life in medieval Hungarian kingdom or of the period of pre-Turkish occupation. He gives an undue emphasis to the role of Germans settled in Hungarian territories who, in his view, introduced „civilisation” to this land, and he goes as far as to say that the role of Hungarians in shaping the history of this country was in no way different from that of the Huns and Turks. In his view the Hungarians are generous, courageous and hospitable, but incapable of creating a civilization of their own through work, preferring to it the utilization for this purpose the achievements of other peoples. Admitting that his criticism of the relation between Hungarians and other nationalities in the country is not unfounded, his biassed attitude is revealed by his acceptance of the theory of the so-called Daco-Roman continuity without any reservation, by his failure to find any social causes in the oppression of the Slovak population, and by stating that the Hungarians bent for commanding but unfitted for liberty, are responsible for the backward state of the nationalities in matters of culture.

